

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 342.82 (477)

Фісун О. А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Мовчан У. І.

Національний інститут стратегічних досліджень (Київ)

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ СИСТЕМИ: ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ВАРІАНТ ДЛЯ УКРАЇНИ

Досліджено базові структурні критерії, які впливають на рівень ефективності функціонування тієї чи іншої виборчої системи та можливі політичні наслідки від запровадження конкретних електоральних формул. Розглянуто приклади виборчих систем, які здатні створювати ефекти стабілізації та лібералізації у певних політичних системах. Запропоновано варіант електоральної системи для України.

Ключові слова: електоральна система, змішана зв'язана система, змішана паралельна система, загороджувальний бар'єр.

Фісун А.А., Мовчан У. І.

ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ: ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ВАРИАНТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Исследованы базовые структурные критерии, которые влияют на уровень эффективности функционирования той или другой избирательной системы и возможные политические последствия внедрения конкретных электоральных формул. Рассмотрены примеры избирательных систем, которые способны создавать эффекты стабилизации и либерализации в определенных политических системах. Предложен вариант электоральной системы для Украины.

Ключевые слова: электоральная система, смешанная связанная система, смешанная параллельная система, заградительный барьер.

Fisun O., Movchan U.

ELECTORAL SYSTEM: INDICATORS OF EFFICIENCY AND VARIANT FOR UKRAINE

The article is devoted to the basic structural criteria, that influences on the level of effective functioning of some electoral system and possible political consequences of the specific electoral formulas' implementation. The electoral systems' examples, which able to create the stabilization and liberalization effects in particular political systems, are reviewed. The variant of electoral system for Ukraine is proposed.

Key words: Electoral System, Mixed Member Proportional, Parallel Systems, Treshold.

У сучасній вітчизняній політичній практиці відбувається широка експертна дискусія щодо модернізації інститутів демократії. Одним із таких напрямів є якісна модифікація електоральної системи, яка має значний вплив на тип партійної системи, встановлення оптимальної кількості

політичних партій, здатна посилити/ послабити політичні конфлікти та напруженість у суспільстві. Конструюванням електоральних систем займаються багато вчених, таких як М. Шугарт, Б. Грофман, Б. Рейлі, Д. Горовіц, А. Лейпхарт та ін.

Метою статті є аналіз змішаної виборчої системи та визначення найбільш оптимального її формату для України.

1. Вибірчі системи та критерії щодо їх запровадження

Проектування електоральної системи необхідно розпочати з визначення критеріїв того, що необхідно досягти або запобігти, та в широкому сенсі, як повинні виглядати парламент і уряд. Критерії відзначаються широким спектром і можуть суперечити один одному. Наприклад, одні направлені на забезпечення можливості обрання незалежних кандидатів, але водночас заохочувати формування сильних політичних партій. Також бажаною є створення системи, яка дає виборцям широкий рівень вибору між кандидатами та партіями, але в цьому випадку це призводить до складного виборчого бюлетеня, який може викликати труднощі у менш освічених виборців. Виділяються такі критерії прийнятності виборчих систем щодо наслідків їх запровадження:

- забезпечення пропорційного представництва;
- надання виборам доступності, легітимності та значущості для виборців;
- створення стимулів для примирення;
- сприяння стабільності та ефективності уряду;
- формування відповідального уряду;
- заохочення політичних партій;
- сприяння парламентській опозиції;
- створення сталого виборчого процесу [1].

Загалом основні питання, які потребують відповідей під час запровадження тих чи інших електоральних систем, можна поділити на три групи:

- яким чином електоральна система сприяє пропорційності перевodu частки голосів, отриманих партією на виборах, в кількість місць, що вона отримує в парламенті;
- вплив електоральних правил на функціонування політичних партій;
- стабільність політичного режиму, в першу чергу завдяки тривалості перебування уряду при владі [2, с.32].

Пропорційна система, з точки зору перевodu голосів у кількість місць, є більш пропорційною, ніж мажоритарні системи абсолютної/відносної більшості. При цьому найбільш важливою змінною, що впливає на ступінь пропорційності в пропорційних та змішаних системах, є так звана магнітуда округу, що вказує на кількість місць, що розподіляються в окрузі.

Відносно кількості парламентських партій діє так званий *Закон Дюверже*: вибори за системою відносної більшості в

одномандатних округах в цілому сприяють формуванню двопартійної системи. Згідно з *Гіпотезою Дюверже*, пропорційні виборчі системи, навпаки, сприяють формуванню багатопартійної системи. Важливим висновком є твердження про те, що чим вища величина округу, тим більша кількість партій. Проте в суспільствах, що трансформуються, *Закон та Гіпотеза Дюверже* може модифікуватися, та ми повинні враховувати й інші фактори, що впливають на партійну систему. Так, наприклад, можливе очікування появи значної кількості партій тоді, коли має місце велика кількість потенційних проблемних суспільно-політичних розмежувань.

Що стосується тривалості перебування кабінету при владі, то держави з двопартійною системою мають найбільш тривалі кабінети. Взагалі, чим більша кількість ефективних партій, тим менша тривалість знаходження кабінету при владі. Таким чином, використання систем відносної більшості в сполученні з одномандатним округом у цілому більше сприяє стабільності кабінету, ніж використання пропорційної системи в сполученні з багатомандатними округами [2, с.32-33].

Серед існуючих двох базових систем – *мажоритарної та пропорційної* – більшість дослідників перехідних суспільств віддають перевагу пропорційному типу. Так, серед найбільших переваг вони визначають здатність цієї системи забезпечувати ефективно представництво всіх значимих соціально-політичних груп. Така перевага згаданої системи є особливо важливою для суспільств з глибокими розмежуваннями на кшталт України. Водночас одним із найбільш негативних моментів цієї системи виступає те, що вона породжує значну політичну фрагментацію, тобто здатна призводити до „політичної строкатості” або надпредставництва малих партій у парламенті.

На протигагу пропорційним мажоритарні системи вимагають високого реального бар’єру та тим самим по суті „концентрують владу” (систематично зменшуючи кількість парламентських партій). Мажоритарні системи абсолютної більшості передбачають, що кандидат чи партія отримують 50%+1 голосів. Системи відносної більшості характеризуються тим, що кандидат чи партія отримують більше голосів відносно інших, тобто не обов’язково абсолютну більшість.

Нарешті, *змішані системи* (змішана зв’язана та паралельна системи)

використовують два окремих бюлетеня для виборів до парламенту.

Варто врахувати, що значна пропорційність результатів може призвести до нестабільного коаліційного управління, і тому менш пропорційні виборчі системи можуть виступити на користь великим (в першу чергу, центристським) партіям. Помірної пропорційності можна досягти за допомогою переходу до різноманітних варіантів змішаних систем.

2. Пошук прийнятних виборчих систем для нових демократій: звернення до змішаної виборчої системи

Розробники змішаних виборчих систем намагалися поєднати позитивні атрибути як мажоритарної, так і пропорційної систем. У змішаній системі співіснують дві виборчі моделі, які використовують різні формули та працюють паралельно одна одній. Одна з них – це мажоритарна система (зазвичай та, що використовується в одномандатних округах), а інша – пропорційна система. Виокремлюють дві форми змішаних систем. У випадку, коли результати двох типів виборів пов'язані з розподілом місць на пропорційному рівні, самі місця будуть залежати від того, що сталося в мажоритарному секторі, та компенсуватимуть будь-яку диспропорційність, що виникає там, система називається *змішаною зв'язаною системою*. У ситуації, де два типи виборів відокремлені та розділені, та є незалежними один від одного при розподілі місць, ця система називається *паралельною системою* або *змішаною незв'язаною системою*. В той час як „змішана зв'язана система” в цілому продукує більш пропорційний результат, паралельна система вірогідніше дасть результат, в якому пропорційність буде усередненою факторами пропорційної та мажоритарної систем.

За „змішаної зв'язаної системи” місця, отримані за пропорційного формату, надаються для компенсації будь-якої диспропорційності, викликані результатом розподілу місць в окрузі. Наприклад, якщо одна партія вииграє 10% голосів на національних виборах, але не отримає місця в окрузі – їй надається достатньо місць за пропорційними списками, щоб вона була представлена в парламенті 10%.

„Змішану зв'язану систему” використовують в Албанії, Болівії, Венесуелі, Італії, Лесото, Мексиці, Німеччині, Новій Зеландії. У всіх цих країнах використовується мажоритарна система відносної більшості. Варто зазначити, що електоральний алгоритм, що

використовувався, наприклад, в Італії є доволі складним: одну четверту місць в нижній палаті зарезервовано для компенсації втрачених голосів в одномандатних округах. У венесуельському парламенті з 165 місць 100 обирається за системою відносної більшості, тоді як інші – за пропорційною системою з партійними списками, а також є спеціальні компенсаторні місця. В Мексиці 200 місць за пропорційної системи з партійними списками компенсують невідповідність (яка є незвичайно високою) в результаті обрання 300 місць за мажоритарною системою відносної більшості.

Хоча „змішана зв'язана система” спроектована задля забезпечення пропорційності результатів виборів, можливість диспропорційності результатів в одномандатних округах залишається, адже навіть місця за списками не можуть її цілком компенсувати. Більш вірогідно диспропорційність виникає, коли виборчий округ за пропорційної частини визначається не на національному, а на регіональному рівні, де партія може отримати більше місць за мажоритарною системою, ніж за пропорційною.

Маючи майже всі переваги пропорційної системи, змішана виборча система також додає ще одну – обрані представники є прив'язаними до конкретного регіону. Однак там, де виборці мають два голоси – один за партію та один за їх місцевого кандидата – вони не завжди розуміють, що голос за місцевого кандидата менш важливий, ніж голос за партію у визначенні всього розподілу місць в парламенті. Крім того, „змішана зв'язана система” може створювати дві групи парламентаріїв – одна група у першу чергу прив'язана до певного округу, інша – до національного партійного списку, таким чином, депутати, маючи один і той самий мандат, мають різні види відповідальності.

„Паралельна система” також використовує як пропорційний, так і мажоритарний компонент, але, подібно до „змішаної зв'язаної системи”, пропорційний компонент системи не компенсує диспропорційність всередині мажоритарних округів. У паралельній системі, як і в „змішаній зв'язаній системі”, кожний виборець може отримати або один бюлетень, в якому голосує і за кандидата, і за партію (наприклад, в Південній Кореї), чи два окремих бюлетеня – один для мажоритарних місць та один з пропорційними місцями (наприклад, в Японії, Литві та Таїланді).

„Паралельна система” сьогодні використовується в 21 країні та залишається

особливо привабливою електоральною системою останніми десятиліттями, можливо, тому, що вона покликана об'єднати переваги пропорційної системи з партійними списками з перевагами мажоритарного представництва. Гвінея, Вірменія, Пакистан, Південна Корея, Росія, Сейшельські острови, Таїланд, Філіппіни, Японія використовують мажоритарну систему відносної більшості в одномандатних округах із компонентом пропорційної системи з партійними списками, тоді як Азербайджан, Грузія, Казахстан, Литва та Таджикистан використовують „двотурову систему” з компонентом одномандатних округів у цій системі. Монако – єдина країна з паралельною системою, що використовує „блокове голосування”, а Тайвань використовує систему „єдиного неперехідного голосу” з пропорційною системою.

Баланс між кількістю пропорційних місць і кількістю мажоритарних місць широко варіюється. В Андоррі, Росії та Україні (до 2004 р.) він становить 50 на 50. У Південній Кореї 81% (299 місць) обираються за системою відносної більшості, в той час як лише 56 членів обираються за пропорційною системою. З іншого боку, в Східному Тиморі 85% місць обираються за пропорційною системою, а інші – за мажоритарною системою відносної більшості. Однак у більшості випадків зберігається відносна рівновага. Наприклад, в Японії 60% депутатів обираються в одномандатних округах, інші – за пропорційної системи з партійними списками.

У контексті диспропорційності паралельна система дає результати, що знаходяться приблизно між чистою мажоритарною системою та чистою пропорційною. Одна з переваг полягає в тому, що коли існує достатня кількість місць, які отримують завдяки пропорційній системі, малі партії меншин, які були неуспішні за мажоритарної системи, можуть бути нагороджені при розподілі місць за пропорційної системи. На додаток паралельна система теоретично здатна менше фрагментувати партійну систему, ніж чиста пропорційна виборча система. Також „паралельна система” не гарантує в цілому пропорційність, через що деякі партії, хоч і здобули значну кількість голосів, не отримують достатнього представництва [1, р. 91-104].

3. Проект електоральної системи для України

За роки незалежності України також відбулося експериментування з електоральними системами, але жодна з них не дала бажаних ефектів. Одна з них –

паралельна система, де одна частина депутатів обиралась за мажоритарною системою відносної більшості, а інша – за пропорційною системою з партійними списками в загальнонаціональному окрузі – не давала стимулів для розвитку політичних партій, спричинила значну фрагментацію політичного поля, а відносини у парламенті характеризувалися патронажно-клієнтелістськими рисами.

Інша, пропорційна система з партійними списками (закриті списки) в сполученні з загальнонаціональним округом, розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту та стала одним із факторів неефективності напівпрезидентської системи в Україні.

Оскільки попередні виборчі системи не дали бажаних наслідків – не сприяли розвитку партійного поля та ефективній роботі політичної системи в цілому, – то залишається необхідним пошук оптимального формату виборчої системи. Наразі існують різні дискусії щодо усунення недоліків існуючої електоральної системи. Наприклад, за одним із варіантів пропонується перейти до пропорційної системи з відкритими регіональними списками, за іншим – введення змішаної паралельної системи.

На нашу думку, можливий спектр рішень не вичерпується цими пропонованими проектами. Існує значно більше варіантів саме в середині змішаних систем, де можна поєднати пропорційну систему з регіональними округами з компонентом мажоритарної системи, основна перевага яких пов'язана саме зі зв'язком між виборцем і депутатом, що обирається від округу.

Також змішана система, за відсутності двопалатного парламенту, може дати для України як оптимальне представництво, так і забезпечити стабільність результатів. При виборі системи ми беремо до уваги такі основні, на наш погляд, політичні наслідки: можливість такої системи сприяти урядовій стабільності, ротації еліт, а також здатність забезпечувати представництво основних соціально-політичних груп.

З огляду на ці аспекти, для України можна запропонувати *змішану паралельну систему, за якою половина депутатів обирається за мажоритарною системою відносної більшості, інша – за пропорційною системою з регіональними партійними списками.*

Така система передбачає, що 50% депутатів обираються за системи відносної більшості в регіональних округах. Виборець

віддає свій голос за одного кандидата, обраним вважається той, хто набрав просту більшість голосів. Інші 50% депутатів обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками.

Регіональні партійні списки надають такі переваги:

- представництво у Верховній Раді усіх регіонів України;
- кандидат є представником як окремого регіону, так і політичної партії, що збільшує його відповідальність та встановлює зв'язок між депутатом і виборцем.

Основна відмінність між відкритими та закритими партійними списками зводиться до того, чи може виборець обирати серед кандидатів у середині списку, або він голосує тільки за окрему партію. Відкриті списки властиві європейським демократіям, де між собою конкурують сильні та розвинуті політичні партії. Але недолік відкритих партійних списків полягає в тому, що вони можуть створювати конкуренцію серед членів однієї партії, що є небажаним для сучасного стану українського партійного поля, яке знаходиться в процесі розвитку. Негативні ефекти закритих списків нівелюються завдяки новому формату дії пропорційної системи: замість загальнонаціонального списку формуються регіональні списки у кожному окрузі (тобто наявне представництво усіх регіонів, а не тільки близького кола партійного лідера).

Введення регіональних списків також дозволяє зняти з порядку денного питання щодо загороджувального бар'єру. Обрання представників партій саме в округах створює так званий реальний бар'єр. У загальноукраїнській дискусії щодо вибору електоральної системи багато уваги приділяється формальному виборчому бар'єру, що є важливим у разі великого розміру округу. В пропорційній системі з регіональними списками починають діяти ефекти реального загороджувального бар'єру, які пов'язані з механічними ефектами самої електоральної формули та

величиною округу. Загороджувальний бар'єр – це мінімальний рівень підтримки, який необхідно отримати партії для представництва. Бар'єр може бути як визначений у виборчому законодавстві (формальний бар'єр), так і бути математичною властивістю електоральної системи (реальний бар'єр). Реальний бар'єр створюється як математичний побічний продукт електоральної системи, за якої найбільш важливим виступає розмір округу (тобто кількість депутатів, що обираються). А. Лейпхарт запропонував формулу, за якою можна його визначити: $T=75\%/(M+1)$, де T – величина бар'єру, M – величина округу, тобто цей бар'єр буде тим вищим, чим меншою буде величина округу. Наприклад, у Донецькій області при розмірі округу в 22 реальний бар'єр буде становити 3%, тоді як в Івано-Франківській області з магнітудою 7 фактичний бар'єр становитиме 10 % (див. табл. 1). За високої величини загороджувального бар'єру мало ймовірно, що екстремістські партії зможуть потрапити до парламенту, оскільки високий бар'єр надає переваги саме центристським партіям, адже виникає боротьба за медіанного виборця, тому стимулюються саме доцентрові тенденції. Таким чином, введення регіональних округів завадить потраплянню політичних сил з незначною підтримкою в суспільстві до парламенту, що зменшить фрагментацію партійного поля.

Отже, одним із важливих аспектів реформування політичної системи виступає зміна саме електоральної моделі. Той результат, який вона продукує, впливає на рівень фрагментації партійного поля, створення більшості в парламенті, стабільність уряду. Звичайно, що необхідно проводити комплексне реформування всієї політичної системи в цілому, але електоральна система може виступити перехідним етапом, адже найлегше трансформувати сама виборче законодавство, а не вносити зміни до конституції, де закладено основні принципи функціонування держави.

Розрахунок реального бар'єру за змішаної паралельної системи, за якої половина депутатів обирається за пропорційної системи з регіональними партійними списками¹

	Області	Орієнтовна кількість виборців ²	Кількість представників (М)	Фактичний бар'єр (Т %)
1	Донецька	3467800	22	3%
2	Дніпропетровська	2697200	17	4%
3	Харківська	2204200	14	5%
4	м. Київ	2117800	13	5%
5	Львівська	1964100	12	6%
6	Луганська	1837100	11	6%
7	Одеська	1815000	11	6%
8	АР Крим	1520900	9	7%
9	Запорізька	1468800	9	7%
10	Київська	1442000	9	8%
11	Вінницька	1304100	8	8%
12	Полтавська	1206900	8	9%
13	Івано-Франківська	1083800	7	10%
14	Черкаська	1060400	7	10%
15	Хмельницька	1058700	7	10%
16	Житомирська	1007700	6	10%
17	Закарпатська	954600	6	11%
18	Сумська	946500	6	11%
19	Миколаївська	936900	6	11%
20	Чернігівська	903500	6	11%
21	Херсонська	880300	5	12%
22	Тернопільська	868700	5	12%
23	Рівненська	861100	5	12%
24	Кіровоградська	793900	5	13%
25	Волинська	780800	5	13%
26	Чернівецька	697500	4	14%
27	м. Севастополь	303500	2	26%
Всього		36183800	225	

¹ У таблиці проведено розрахунок фактичного бар'єру для частини депутатів (225), які обираються за регіональними партійними списками: кількість мандатів по кожному округу визначалась пропорційно кількості виборців, що проживає в кожній області (спочатку визначили, скільки голосів виборців необхідно для обрання одного депутата, тобто $36183800/225=160817$, для визначення кількості мандатів, наприклад, у Донецькій області необхідно зробити таке: $3467800/160817=22$). Після визначення кількості представників (М), що обираються в кожній області, розраховувався фактичний бар'єр (Т): $T=75\%/(M+1)$.

² Дані взято з сайту ЦВК (<http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>)

ЛІТЕРАТУРА

1. Electoral System Design: The New International IDEA Handbook / [editor: Andrew Reynolds, Ben Reilly, Andrew Ellis Stockholm] // International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005, (published in Spanish and French in 2005, Arabic in 2007). – 223 p.
2. Грофман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Грофман, Э. Рейнольдс // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 29-70

УДК 316.324.8

Авксентьева Т.Г.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

**НОВІ ТЕНДЕНЦІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ:
СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР**

Розглядається проблема інформаційного суспільства. Звертається увага до витоків, сутності та протиріч інформаційної якості суспільства. Вплив сучасної інформаційної революції здійснюється на всі сфери матеріального й духовного життя суспільства. Аналізується системний характер змін у сучасну епоху.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна революція, клас інтелектуалів, знання, влада, інформація.

Авксентьева Т.Г.

**НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В
ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ: СОЦИОПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЕКТОР**

Рассматривается проблема информационного общества. Обращается внимание на истоки, сущность, противоречия информационного качества общества. Влияние современной информационной революции осуществляется на все сферы материальной и духовной жизни общества. Анализируется системный характер изменений в современную эпоху.

Ключевые слова: информационное общество, информационная революция, класс интеллектуалов, знания, власть, информация.

Avksent'eva T.

**NEW TRENDS OF SOCIAL DEVELOPMENT IN INFORMATIONAL EPOCH:
SOCIO-POLITICAL VECTOR**

The problem of informational society is examined. Attention is concentrated on sources, essence, contradictions of informational quality of society. The influence of modern informational revolution is carried out on all spheres of material and mental life of society. Systemic character of changes is analyzed in a modern epoch.

Key words: informational society, informational revolution, class of intellectuals, knowledge, power, information.